

Η εμμονή στην «εσωτερική υποτίμηση» και η εναλλακτική στρατηγική¹

του Γιάννη Μηλιού

1. Εσωτερική υποτίμηση: Λάθος ή στρατηγική επιλογή

Σε αρκετές από τις χθεσινές εισηγήσεις ακούστηκαν σημαντικές αναλύσεις κριτικής τόσο προς τη δομή και λειτουργία της Ζώνης του Ευρώ (ΖτΕ) και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), όσο και για την παρόξυνση των αποτελεσμάτων της οικονομικής κρίσης που προκαλούν οι πολιτικές της λιτότητας ή η στρατηγική της εσωτερικής υποτίμησης. Ακούστηκαν επιπλέον σημαντικές προτάσεις ή άξονες πολιτικής που θα μπορούσαν να περιορίσουν την κρίση και ταυτόχρονα να αποτελέσουν την αφετηρία για μια δικαιότερη και πιο δημοκρατική κοινωνία.

Η Ελλάδα όπως και οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες δεν αποτελούν οικονομίες έντασης εργασίας, δεν μπορούν να στηρίξουν την ανάπτυξη και τη διεθνή τους ανταγωνιστικότητα στο χαμηλό κόστος εργασίας, αλλά στην τεχνολογική καινοτομία, στην κοινωνική συνοχή, στην αποτελεσματική διοίκηση, στην αποτελεσματική χρηματοδότηση, στις στρατηγικές δημόσιες επενδύσεις. Για ποια ανταγωνιστικότητα μιλάμε όταν τα επιτόκια δανεισμού του ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα είναι τετραπλάσια εκείνων της Γερμανίας, ως αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης κρίσης χρηματοπιστωτικής αξιοπιστίας στην Ελλάδα, που διαιωνίζουν οι πολιτικές της λιτότητας και της ύφεσης;

Με δεδομένο πλέον ότι οι βασικοί διακηρυσσόμενοι στόχοι των προγραμμάτων εσωτερικής υποτίμησης απέτυχαν, τόσο ως προς τον στόχο της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους όσο και αναφορικά με την αναστροφή της ύφεσης, την απασχόληση αλλά και τη χρηματοπιστωτική φερεγγυότητα των χωρών όπου αυτά εφαρμόστηκαν, τίθεται εκ των πραγμάτων το ακόλουθο ερώτημα: Γιατί οι κυρίαρχες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, την ΕΕ αλλά και ευρύτερα διεθνώς, καίτοι γνωρίζουν ότι βαθαίνουν την ύφεση, εμμένουν στη σημερινή συγκυρία συστημικής κρίσης του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού να ακολουθούν πολιτικές ακραίας λιτότητας; Οι απαντήσεις που μιλούν για «λάθος» δεν

¹ Εισήγηση στην Ημερίδα «Έξοδος από την κρίση: Η πρόκληση της εναλλακτικής πορείας», που διοργανώθηκε στην Αθήνα στις 9/3/13 από το ΙΝΕΠΙΟΣΤ και το Levy Economics Institute.

μου φαίνονται πειστικές. Ούτε συμμερίζομαι την άποψη του φίλου και συναδέλφου Γιάννη Βαρουφάκη ότι πρόκειται για μια «ηλίθια» πολιτική, που ίσως να διδάσκεται ως παράδειγμα προς αποφυγή στα φοιτητικά εγχειρίδια του μέλλοντος.

Η λιτότητα και η εσωτερική υποτίμηση ουδέποτε σχεδιάστηκε ως μια πολιτική εξόδου από την κρίση προς το συμφέρον της κοινωνίας και της εθνικής οικονομίας, παρά την προς την περί του αντιθέτου ρητορική της. Ευθύς εξ αρχής ήταν μια στρατηγική για την προστασία από την κρίση των κοινωνικών δυνάμεων του κεφαλαίου, για τη μετακύλιση των επιπτώσεων της κρίσης στις πλάτες της κοινωνικής πλειοψηφίας, των μισθωτών, των συνταξιούχων, των άνεργων, των αυτοαπασχολούμενων, της μικρής επιχείρησης, της νεολαίας. Όλα τα «ημίμετρα» με τα οποία διαχειρίζονται την κρίση οι ευρωπαϊκές πολιτικές ηγεσίες, εδράζονται σε ένα σταθερό άξονα πολιτικής: Την υποτίμηση της εργασιακής δύναμης, τη βίαιη αναδιανομή εισοδήματος και εξουσίας υπέρ του κεφαλαίου, που εξαθλιώνει το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, βυθίζει την οικονομία στην ύφεση, εκτινάσσει το δημόσιο χρέος και αποσταθεροποιεί την πίστη.

Η ύφεση και η παρόξυνση της χρηματοπιστωτικής στενότητας υποτιμά περαιτέρω την εργασιακή δύναμη και μειώνει τη διαπραγματευτική ικανότητα των εργαζομένων, μέσα από τις συνθήκες ανεργίας και ανασφάλειας που δημιουργεί, παρέχει «επιχειρήματα» στις πολιτικές «ιδιωτικοποιήσεων» (δηλαδή στην επέκταση των σφαιρών τοποθέτησης και κερδοφορίας του ιδιωτικού κεφαλαίου και στην υφαρπαγή των δημόσιων αγαθών), ψαλιδίζει ή και εξαλείφει τα δίκτυα και τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας και τον «κοινωνικό μισθό».

Επιχειρείται έτσι να «κατασκευαστεί» ένας νέος τύπος Ευρωπαϊού εργαζόμενου, με χαμηλό μισθό, ελαστικές συνθήκες εργασίας, μηδαμινά δικαιώματα, ελάχιστη δυνατότητα διαπραγμάτευσης απέναντι στην εργοδοσία. Πρόκειται για μια στρατηγική στόχευση των κυρίαρχων τάξεων, μια ταξική στρατηγική μακρού βεληνεκούς, η οποία μάλιστα δεν περιορίζεται στις χώρες της ΖτΕ (η Βρετανία αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα για αυτό), καίτοι στη ΖτΕ η στρατηγική αυτή διαθέτει ένα όπλο ιδιαίτερα προηγμένης (πολιτικής) τεχνολογίας: Τη «μόλις και μετά βίας» ελέγξιμη κρίση δημόσιου χρέους και τη χρηματοπιστωτική αναξιοπιστία (insolvency).

Είναι λοιπόν αλήθεια ότι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και κυρίως η ΕΚΤ πεισματικά αρνούνται να κάνουν ό,τι θα μπορούσαν για τον αποφασιστικό

περιορισμό των επιπτώσεων της κρίσης (έκδοση π.χ. ομολόγων αλλά και εντόκων γραμματίων της ΕΚΤ). Είναι όμως λάθος το να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για μια «ανορθολογική» πολιτική. Διότι ο δραστικός έλεγχος των επιπτώσεων της κρίσης θα έθετε σε μερική έστω αχρηστία το «όπλο προηγμένης (πολιτικής) τεχνολογίας», το σοκ και δέος που δυνητικά προκαλεί στους εργαζόμενους το «φάσμα της χρεοκοπίας». Θα δημιουργείτο τότε «ηθικός κίνδυνος» (moral hazard), δηλαδή κίνδυνος παρέκκλισης από τον νεοφιλελευθερισμό, καθώς οι εργαζόμενοι θα σήκωναν ευκολότερα κεφάλι. *Από ταξική σκοπιά, αυτό ακριβώς θα αποτελούσε «ανορθολογική πολιτική» για το κεφάλαιο, που έχει εκλάβει την κρίση ως «ευκαιρία» για να τσακίσει τις κατακτήσεις δεκαετιών της εργατικής τάξης και της νεολαίας. Το να συζητάμε για «ανορθολογικές πολιτικές» χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη το κριτήριο του κοινωνικού ανταγωνισμού και των διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων ισοδυναμεί με το να υιοθετούμε μια «κεντρώα» πολιτική σκοπιά, σύμφωνα με την οποία το γενικώς ορθο(λογικό) ταυτίζεται με τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου αδιακρίτως, της «οικονομίας» κ.ο.κ.*

Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι σε όσους επισημαίνουν ότι η ανάκαμψη δεν μπορεί να προκύψει, τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα, από τον εξαγωγικό προσανατολισμό της παραγωγής, ότι απαιτείται εδώ και τώρα η ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των λαϊκών τάξεων, οι οπαδοί της λιτότητας απαντούν: Οι μεταρρυθμίσεις που αφορούν το σκέλος της προσφοράς δεν έχουν ολοκληρωθεί! Πρόταση που πρέπει να μεταφράσουμε ως εξής: Δεν πρέπει να βιαστούμε να μπούμε στην ανάκαμψη αν δεν διαλύσουμε πλήρως τις αντιστάσεις της εργασίας... Ή με τα λόγια του κ. Schäuble: «Επί μακρόν αγνοήσαμε τα μακροπρόθεσμα οφέλη [από τη λιτότητα, Γ.Μ.] για βραχυχρόνιες ανταμοιβές [από την τόνωση της ζήτησης, Γ.Μ.]» (FT, 5/9/11).

Μελετώντας την αντιφατική φύση του καπιταλισμού αναφορικά με το ζήτημα που εδώ εξετάζουμε, ο Μαρξ σημείωνε:

«Με εξαίρεση τους δικούς του εργάτες, ο κάθε καπιταλιστής αντιλαμβάνεται τη συνολική μάζα όλων των άλλων εργατών όχι σαν εργάτες, αλλά σαν καταναλωτές [...]. Ξέρει ότι δεν αντικρίζει τον εργάτη του όπως ο παραγωγός τον καταναλωτή, και θέλει να περιορίσει την κατανάλωση του εργάτη, [...] το μισθό του, όσο μπορεί περισσότερο. Θέλει βέβαια οι εργάτες των άλλων καπιταλιστών να καταναλώνουν όσο γίνεται περισσότερο από το δικό του εμπόρευμα. Άλλα η σχέση κάθε καπιταλιστή

με τους *δικούς του* εργάτες είναι η *γενική σχέση κεφαλαίου και εργασίας*, η ουσιαστική σχέση [...] Το ίδιο το κεφάλαιο βλέπει τη *ζήτηση από τη μεριά των εργατών* – δηλαδή την πληρωμή του μισθού όπου βασίζεται αυτή η ζήτηση – σαν ζημιά, και όχι σαν κέρδος» (Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, σ. 315-16).

Η συμπίεση του μισθού και του κοινωνικού μισθού είναι η στρατηγική της αστικής τάξης, ιδίως σε συγκυρίες κρίσης υπερσυσσώρευσης όπως η σημερινή, όπου το ποσοστό κέρδους του κεφαλαίου συρρικνώνεται. Η κρίση του κεφαλαίου είναι έλλειψη υπεραξίας, όχι έλλειψη ζήτησης.

Το βάθεμα της κρίσης αποτελεί «εκκαθάριση» για το κεφάλαιο, καταστροφή κάθε «εμποδίου», ώστε το ποσοστό κέρδους να κινηθεί και πάλι ανοδικά παράλληλα με τη φτώχεια των πολλών και την ανεργία, ώστε η συσσώρευση να επιταχυνθεί και πάλι, αρχίζοντας έστω από μικρότερη συνολική παραγωγή.

Αν η ανάλυση που προηγήθηκε είναι σωστή, τότε το βασικό επίδικο της κρίσης δεν είναι ούτε δανειστές-δανειζόμενοι ούτε Βορράς-Νότος. Είναι η αντίθεση κεφάλαιο-εργασία! Και αυτό το συμπέρασμα πρέπει να αποτελέσει την αφετηρία για την εναλλακτική στρατηγική της Αριστεράς, δηλαδή των πολιτικών δυνάμεων που θέλουν να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντα της κοινωνικής πλειοψηφίας, τη δημοκρατία και την κοινωνική συνοχή.

2. Η εναλλακτική στρατηγική πρέπει να είναι μεροληπτική: Υπέρ της κοινωνικής πλειοψηφίας και της δημοκρατίας

Η κυβέρνηση της Αριστεράς όχι μόνο θα θέλει, αλλά θα είναι υποχρεωμένη από τις συνθήκες να ασχοληθεί *πρώτα και κύρια* με όλες τις βάνουσα πληττόμενες κατηγορίες του πληθυσμού, για να ανατρέψει την πορεία κοινωνικής αποσάθρωσης και να δημιουργήσει μια διαφορετική από την προτεινόμενη από τα μνημόνια κοινωνική συνοχή. Η «συνοχή» που προτείνει η σημερινή κυβέρνηση είναι συνοχή μέρους της κοινωνίας «δια του αποκλεισμού» της υπόλοιπης. Η στρατηγική αυτή σήμερα βρίσκεται στα πρώτα της βήματα και οργανώνεται στη βάση του *εθνικού* διαχωρισμού του κόσμου της εργασίας (κατάργηση νόμου για την ιθαγένεια, πογκρόμ μεταναστών κτλ.) και του *ηλικιακού* διαχωρισμού του κόσμου της εργασίας (ακόμη μικρότεροι μισθοί και επιδόματα για τους νέους, ουσιαστική προτροπή να εγκαταλείψουν τη χώρα). Η ακροδεξιάς έμπνευσης αυτή στρατηγική βασίζεται κατά

κύριο λόγο στο φόβο της ανεργίας και στην απελπισία των νέων. Η κυβέρνηση της Αριστεράς θα πρέπει να παρέμβει άμεσα νομοθετικά προς την κατεύθυνση μιας άλλου τύπου κοινωνικής συνοχής, που θα αφορά το σύνολο της κοινωνίας και θα προσπαθεί να άρει τους αποκλεισμούς.

Οι τέσσερις πυλώνες που θα αναφερθούν στη συνέχεια θα μπορούσαν να αποτελούν στοιχεία ενός ευρύτερου «προγράμματος για μια νέα κοινωνία».

1) *Άμεση αναδιανομή πλούτου* αρχίζοντας από το 1% της κοινωνίας στην βάση της πυραμίδας.

2) *Άμεση επαναφορά των συλλογικών διαπραγματεύσεων* σε όλα τα επίπεδα και προστασία της εργασίας από το δεσποτισμό του κεφαλαίου, με δημιουργία ειδικού μηχανισμού που θα διασφαλίζει ότι τηρούνται οι νόμοι.

3) *Απομόχλευση του τραπεζικού συστήματος με ρύθμιση των χρεών* προς τον ιδιωτικό τομέα και τα νοικοκυριά και δημοκρατικός κοινωνικός έλεγχος με στόχο την ανάπτυξη με προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική συνοχή.

4) *Θεσμικό πλαίσιο και οικονομικά κίνητρα για πρωτοβουλίες αυτοδιαχείρισης και αλληλέγγυων και συνεργατικών επιχειρημάτων* ώστε να μπορέσουν οι νέοι και οι μακροχρόνια άνεργοι να πάρουν τη ζωή τους στα χέρια τους και να μετατραπούν από φυγάδες και παρίες στην πρωτοπόρο δύναμη ριζικής αλλαγής της κοινωνίας στο σύνολο της.

1. Η άμεση αναδιανομή πλούτου θα σημάνει την ανάσχεση της κοινωνικής καταστροφής και θα αποτελέσει ένα σήμα προς τα πληττόμενα στρώματα ότι η αριστερή κυβέρνηση θα κάνει ό,τι μπορεί για να υπερασπιστεί τα συμφέροντα τους μέσα σε ένα διεθνές περιβάλλον με συντριπτικά αρνητικούς συσχετισμούς.

Με 1,7 δισεκατομμύρια ευρώ παίρνουν επίδομα ανεργίας όλοι οι δηλωμένοι άνεργοι για τρία χρόνια, ή με αναπροσαρμογή του επιδόματος στο 80% του βασικού μισθού των 751 ευρώ (ζήτημα καίριας σημασίας) που θα νομοθετηθεί αμέσως από την κυβέρνηση της Αριστεράς παίρνουν επίδομα ανεργίας όλοι και όλες για δύο χρόνια.

Βάρος πρέπει να δοθεί στη διαμόρφωση ενός δίκαιου-προοδευτικού φορολογικού συστήματος, για την αύξηση των δημόσιων εσόδων στο επίπεδο του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Αυτό προϋποθέτει:

α) Δημιουργία περιουσιολογίου και φορολόγηση όλων των εισοδημάτων των φυσικών προσώπων με την ίδια κλίμακα (με εξαίρεση τόκους και καταθέσεις). Με

περισσότερα κλιμάκια και αλλαγή των συντελεστών φορολογίας ώστε να ελαφρύνονται τα χαμηλά και μεσαία κλιμάκια.

β) Αύξηση των φορολογικών εσόδων από την επιχειρηματική δραστηριότητα στο μέσο όρο της ευρωζώνης, από σχεδόν το 50% αυτού του μεγέθους που κινήθηκε την προηγούμενη δεκαετία.

γ) Αλλαγή της σχέσης έμμεσων και άμεσων φόρων μέσω αύξησης των εσόδων από άμεσους φόρους και μείωσης των έμμεσων φόρων. Εδώ περιλαμβάνονται μέτρα όπως η μείωση του ΦΠΑ από το ανώτατο 23%, ειδική φορολόγηση των ειδών πολυτελούς διαβίωσης, πάταξη της λαθρεμπορίας καυσίμων (όπως και τσιγάρων κλπ.) αντί για την εξίσωση του πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης.

δ) Φόρο μεγάλης και πολύ μεγάλης περιουσίας με προοδευτική κλίμακα.

2. Η επαναφορά της συλλογικής διαπραγμάτευσης ισοδυναμεί (σε μεγάλο βαθμό) με την επαναφορά της δημοκρατίας και αποτελεί ένα καίριο χτύπημα στην πολιτική αναδιάρθρωσης που εφαρμόζεται στην Ευρώπη. Πρόκειται για ένα «σήμα αλλαγής πορείας» προς το κομμάτι της εργατικής τάξης που εργάζεται κυρίως στον ιδιωτικό τομέα αλλά βρίσκεται σε καθεστώς ασφυξίας και δεν μπορεί να διεκδικήσει τίποτα. Αλλά η επαναφορά του προηγούμενου πλαισίου δεν αρκεί. Η δημοκρατία στους χώρους εργασίας είναι προϋπόθεση για τη δημοκρατική διακυβέρνηση γενικότερα. Δε νοείται δημοκρατικό κράτος χωρίς τη δυνατότητα των εργαζομένων να διεκδικούν συλλογικά τα συμφέροντα τους *σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης της παραγωγής*:

α) Απαιτείται σήμερα η επιβολή υπογραφής συλλογικής σύμβασης εργασίας ακόμη και στις μικρότερες επιχειρήσεις (με προσωπικό λιγότερο από 21 άτομα).

β) Είναι απολύτως αναγκαία η προστασία του δικαιώματος στην απεργία, η *απαγόρευση απόλυσης για συνδικαλιστικούς λόγους*.

γ) Απαιτείται η ενθάρρυνση δημιουργίας πρωτοβάθμιων σωματείων, η θεσμική ενίσχυση των δικτύων τους και της δημοκρατικής τους λειτουργίας, η θεσμική δυνατότητα δημιουργίας ανεξάρτητων δευτεροβάθμιων και τριτοβάθμιων σωματείων.

δ) Παράλληλα, απαιτείται η δημιουργία ενός πανίσχυρου Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας, στελεχωμένου με αποφασισμένους υπαλλήλους για την πάταξη της μαύρης εργασίας η οποία απειλεί πλέον τα θεμέλια του ασφαλιστικού

συστήματος. Θα μπορούσε αυτό το Σώμα να έχει τη μορφή Ανεξάρτητης Αρχής και να λογοδοτεί απευθείας στον πρωθυπουργό. Τέλος, ταυτόχρονα με όλα τα προηγούμενα μέτρα:

ε) Είναι απαίτηση της κοινωνίας η κατάργηση του κρατικοδίαιτου διεφθαρμένου συνδικαλισμού. Είναι απαραίτητο η κυβέρνηση της Αριστεράς να είναι άτεγκτη απέναντι στα φαινόμενα συνδικαλιστών που αμείβονται και συμπεριφέρονται σαν διευθυντές και αντί να ασκούν έλεγχο στην εργοδοσία στην πραγματικότητα συνδιοικούν και συνυπογράφουν συμβάσεις προμηθειών κτλ. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να υπάρξει άμεση κατάργηση συνδικαλιστικών προνομίων (διευθυντικά επιδόματα κτλ), αλλαγή θεσμικού πλαισίου λειτουργίας των τριτοβάθμιων ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ (να μην έχουν τη δυνατότητα να διαχειρίζονται κεφάλαια).

Όλα αυτά τα μέτρα πρέπει να παρθούν άμεσα ώστε να δώσουν στους εργαζόμενους τη δυνατότητα να προστατέψουν την κατάργηση του μνημονίου και να έχουν την πρωτοβουλία υπεράσπισης πολιτικών επιλογών της κυβέρνησης της Αριστεράς υπέρ των συμφερόντων τους.

3. Το της ανακεφαλαιοποίησης και του κοινωνικού ελέγχου των τραπεζών είναι τεράστιο και δεν σκοπεύω να το ανοίξω εδώ. Επισημαίνω μόνο την καθοριστική σημασία που έχει η ρύθμιση του ιδιωτικού χρέους και η θέσπιση μέτρων προστασίας των υπερχρεωμένων νοικοκυριών για την τόνωση της ζήτησης και επομένως για την ανάκαμψη της οικονομίας.

4. Οι τρεις προηγούμενοι πυλώνες όμως θα αποδειχθούν προσωρινά αναχώματα αν δεν δοθεί η δυνατότητα σε όσους είναι σήμερα εκτός παραγωγικής διαδικασίας να εισβάλουν δυναμικά στο προσκήνιο. Η τάξη της εργασίας είναι σήμερα διαιρεμένη, βρισκόμαστε πια στο σημείο που η αγορά εργασίας έχει ήδη γίνει δυαδική. Από τη μία πλευρά υπάρχει το ολοένα και συρρικνούμενο και συνεχώς απειλούμενο κομμάτι της «μόνιμης και σταθερής» εργασίας και από την άλλη υπάρχει το κομμάτι της «επισφαλούς, περιστασιακής ή ελαστικής, ενοικιαζόμενης», αλλά και «ανασφάλιστης ή μαύρης» εργασίας. Η κρίση έχει δημιουργήσει και έναν τρίτο πόλο που τείνει να πάρει χαρακτηριστικά μεγάλης διάρκειας, τον κόσμο της μακροχρόνιας ανεργίας: όλες εκείνες και εκείνους που η βαρβαρότητα του νεοφιλελευθερισμού έχει μετατρέψει σε «υπεράριθμους».

Οι νέοι περιμένουν από την Αριστερά να δημιουργήσει τις υλικές συνθήκες που θα τους αποτρέπουν από τη μετανάστευση. Οι μακροχρόνια άνεργοι περιμένουν να τους δοθεί η δυνατότητα να ζήσουν και να προσφέρουν. Η κρίση δίνει τη δυνατότητα στην Αριστερά όταν αναλάβει την κυβέρνηση να κάνει *ριζικές τομές στη σχέση των μαζών με τα μέσα παραγωγής*.

Το αργό παραγωγικό δυναμικό δεν είναι αργό από τη φύση του, υπάρχουν οι άνθρωποι που θέλουν να αξιοποιήσουν τις γνώσεις και δυνατότητές τους και τα μηχανήματα και τα κτίρια που είναι έτοιμα να χρησιμοποιηθούν. Η Αριστερά πρέπει να δώσει τη δυνατότητα πρώτα και κύρια στους νέους και τους άνεργους να χρησιμοποιήσουν το αργό παραγωγικό δυναμικό. Πρέπει στο όνομα της κοινωνικής συνοχής να βάλει τα συμφέροντά τους πάνω από τα συμφέροντα του κεφαλαίου και των τραπεζών, οι οποίες σε τελική ανάλυση δεν χρησιμοποιούν την περιουσία που διαθέτουν. Πρόκειται για ένα δύσκολο νομικά και κοινωνικά θέμα, αλλά σε καιρό «πολέμου» σαν τον σημερινό κανείς δεν περιμένει ότι οι λύσεις θα βρεθούν εύκολα. Οι κινήσεις από τους «από κάτω» γίνονται ήδη με πρωτοπόρο παράδειγμα τη ΒΙΟ.ΜΕ. στη Θεσσαλονίκη.

Οι τέσσερις αυτοί πυλώνες αποτελούν ένα μέρος του προγράμματος, το οποίο όμως αποτελεί αναγκαία συνθήκη για να σταθεροποιηθεί η κοινωνία και η οικονομία, αλλά και για να επιβιώσει (σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα) μια κυβέρνηση που θα έχει να αντιμετωπίσει τον πόλεμο των μεγάλων συμφερόντων του εξωτερικού και του εσωτερικού. Προφανώς η δυνατότητα υλοποίησης αυτής της πολιτικής απαιτεί συνδυασμένους ελέγχους δημοσιονομικών επιπτώσεων και δευτερογενών επιπτώσεων στην αγορά εργασίας από την αντίδραση του κεφαλαίου (των κάθε αντίρροπων τάσεων). Πρέπει όμως να έχουμε την τόλμη να προχωρήσουμε.